

Mariusz Caban*

Kapitele pilastrów kaplicy Hathor ze świątyni Dżeser achet Totmesa III w Deir el-Bahari

Capitals of pilasters from the Hathor shrine in the temple Djeser-akhet of Tuthmosis III at Deir el-Bahari

Niniejszy artykuł poświęcony jest fragmentom kapiteli hatoryckich, pochodzącym z sali hypostylowej kaplicy Hathor przy świątyni Totmesa III w Deir el-Bahari w Egipcie. Studia nad architekturą kaplicy zostały mi powierzone w ramach realizacji grantu i udziału w Misji Totmesa III pod kierownictwem Pani dr Moniki Dolińskiej¹.

Kaplica Hathor została odkryta w trakcie wykopalisk prowadzonych przez Edouarda Naville'a oraz Henry'ego R. Halla w obrębie świątyni Mentuhotepa II w latach 1903–1907 w ramach ekspedycji Egypt Exploration Fund. Na relikty kaplicy Hathor natrafiono po raz pierwszy pod koniec drugiego sezonu prac wykopaliskowych [1], kiedy zbliżono się do styku świątyni Mentuhotepa II ze skałą. W miejscu, w którym północna część tarasu świątyni sąsiaduje ze skalistym zboczem od zachodu, odkryto węgary wejścia prowadzące poza obrys tarasu świątyni na wysokości 1,1 m. Badacze nie mieli wątpliwości, iż mają do czynienia ze znacznie młodszymi relikwiami. W kolejnym sezonie prac wykopaliskowych kontynuowano eksplorację tego obszaru. Odsłonięto wszystkie

This paper regards the fragments of the Hathoric capitals from the hypostyle hall at the Hathor Shrine by the temple of Tuthmosis III at Deir el-Bahari in Egypt. I was commissioned to conduct studies on the architecture of the shrine, which was part of the grant and participation in the Mission of Tuthmosis III under the direction of Monika Dolińska, Ph.D.¹

The Hathor Shrine was discovered during the excavation works conducted by Edouard Naville and Henry R. Hall in the temple of Mentuhotep II in 1903–1907 during the expedition supported by the Egypt Exploration Fund. The original remains of the Hathor Shrine were found first at the end of the second season of excavation works when they came nearer to the contact of the Mentuhotep II temple with the rock [1]. In the place where the north part of the temple terrace touches the rocky slope from the west jambs of an entry were discovered leading beyond the outline of the shrine's terrace at the height of 1.1 m. The explorers were sure that they had found a much younger structure. The exploration of this area continued in the following season. All preserved remains of the shrine were unearthed, including floor slabs with

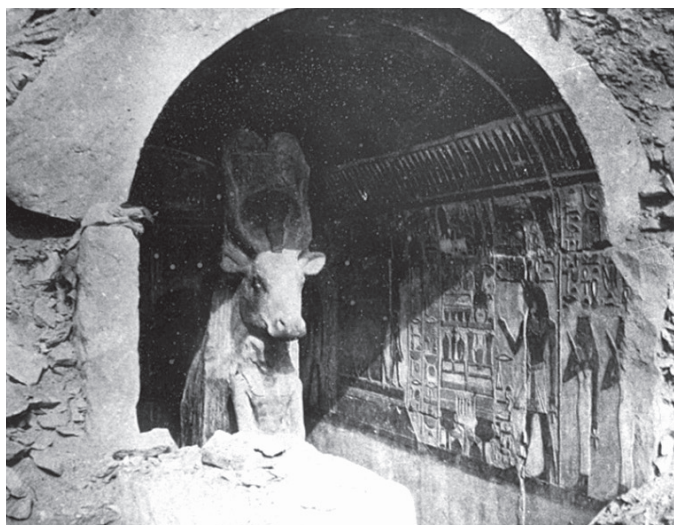
* Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej/Faculty of Architecture, Wrocław University of Technology.

¹ Podziękowania dla Pani dr Moniki Dolińskiej, za umożliwienie publikacji materiału. Grant pod kierownictwem dr Dolińskiej pt.: „Odtworzenie programu ikonograficznego i kształtu architektonicznego świątyni Totmesa III w Deir el-Bahari” finansowany jest z funduszy Narodowego Centrum Nauki (nr N N109 244439). Realizacja projektu jest możliwa dzięki współpracy z Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Warszawskiego oraz Najwyższą Radą Starożytności Egiptu.

¹ Special thanks to Monika Dolińska, Ph.D. for her consent to publish the material. The grant under the directorship of Dolińska titled “The Restoration of the Iconographical Program and the Architectural Form of the Temple of Tuthmosis III at Deir el-Bahari” is financed by the National Science Center (no. N N109 244439). The project can be carried out due to the cooperation with the Polish Center of Mediterranean Archeology of the University of Warsaw and the Supreme Council of Antiquities in Egypt.

pozostałości kaplicy, na które składały się bloki posadzkowe z narysami pomieszczeń i węgarów drzwi, będące jednocześnie fundamentem ścian. W trakcie odgruzowywania dalszej części zachodniej badacze natrafili na piaskowcową, pozorną kolebę, która okazała się stropem sanktuarium, najważniejszego pomieszczenia w kaplicy Hathor [2]. W przeciwieństwie do stanu zachowania pozostałej części, odkryte w trakcie wykopalisk sanktuarium zachowało się niemal w całości w idealnym stanie. Zniszczeniu uległa jedynie ściana wschodnia tego pomieszczenia z otworem wejściowym, zachowanym w przyziemiu (il. 1). Pomieszczenie to przetrwało zawalenie się świątyni Totmesa III najprawdopodobniej dlatego, że jako jedyne zostało wykute w skale. Cała reszta kaplicy znajdowała się w masywie fundamentu pod górny taras świątyni Totmesa III i najpewniej dlatego w momencie katastrofy uległa niemal całkowitemu zniszczeniu. Wąskie i skryte w skale pomieszczenie sanktuarium przetrwało lawinę zawałającą się świątyni, a gruba warstwa skał i gruzu skutecznie skryła ocalałe w ten sposób wnętrze. Ponieważ łupkowa skała, w której wykuto sanktuarium, nie była dobrym podłożem pod wykonanie dekoracji, jego ściany wyłożono dodatkowo płytami piaskowcowymi, na których dopiero wykonano relief. Dekoracje ścian tego pomieszczenia przedstawiają Totmesa III adorującego Amona oraz Hathor, co jednoznacznie determinuje osobę fundatora kaplicy oraz jej przeznaczenie. Oprócz zachowanego oryginalnego wyposażenia sanktuarium skrywało posąg bogini Hathor pod postacią krowy naturalnych rozmiarów wraz z faraonem w wieku chłopięcym [2]. Ponieważ przy wizerunku króla znaleziono kartusze z imieniem Amenhotepa II, syna Totmesa III, istnieje przypuszczenie, że prace wykończeniowe w kaplicy, w tym wstawienie posągu bogini, mógł wykonać właśnie Amenhotep II. Po dokonanych odkryciach, ze względu na jego wyjątkową wartość i na wysoki stopień zachowania tej części kaplicy, zdecydowano się na przeniesienie całej

contours of the rooms and door jambs, which at the same time were the foundation of the walls. When clearing the further west part, the explorers found a sandstone, apparent barrel vault which proved to be the vault of the sanctuary, the most important room in the Hathor Shrine [2]. Unlike the rest of the structure, the sanctuary, which was discovered during the excavation works, was practically intact. The only element which suffered some damage was the east wall of that room with the entrance opening on the ground floor (Fig. 1). That room survived the collapse of the temple of Tuthmosis III most probably because it is the only room carved in the rock. The rest of the shrine was within the foundation under the upper terrace of the temple of Tuthmosis III and most probably this is why at the moment of the disaster it was almost totally destroyed. The narrow sanctuary hidden in the rock survived the avalanche of the crushed temple and the thick layer of rock and debris effectively secured the space of the room. As the sanctuary was carved in shale rock, it did not provide a good substrate for decorations and its walls were additionally clad with sandstone slabs with reliefs on them. The decorations of the walls in this room depict Tuthmosis III adoring Amun and Hathor, which unequivocally determines the founder of the shrine and its dedication. Apart from the preserved, original equipment, the sanctuary housed a statue of the goddess Hathor in the form of a life-size cow with the pharaoh as a boy [2]. As cartouches with the name of Amenhotep II, son of Tuthmosis III, were found by the depiction of the king, it can be assumed that the finishing works in the shrine, including the placement of the statue of the goddess, could have been indeed conducted by Amenhotep II. After the discovery, due to the exceptional value and high degree of preservation of that part of the shrine, a decision was made to move the whole sanctuary to the Museum of Cairo. At that time the area of Deir el-Bahari and Western Thebes was frequently looted and devastated because it

Il. 1. Sanktuarium kaplicy Hathor Totmesa III oraz posąg bogini z królem, po lewej: *in situ*, fotografia z czasów odkrycia w Deir el-Bahari, po prawej: posąg po wydobyciu z sanktuarium (fot. H.E. Naville [3])

Fig. 1. Sanctuary of the Hathor shrine of Tuthmosis III and statue of goddess with the king: left: sanctuary *in situ*, photo dating from the time of the discovery in Deir-el-Bahari, right: statue after having been taken out from sanctuary (photo by H.E. Naville [3])

go sanktuarium do Muzeum Kairskiego. Niestrzeżony wówczas obszar Deir el-Bahari i całych Teb Zachodnich był miejscem licznych rabunków i dewastacji. Tak cenne znalezisko nie mogło pozostać *in situ* na czas nieobecności ekspedycji. Piaskowcowy, polichromowany i częściowo kryty złotem posąg bogini Hathor z królem został wyeksponowany w oryginalnym kontekście ścian okładzinowych z reliefem. Całość można podziwiać dziś jako stałą ekspozycję Muzeum Egipskiego w Kairze.

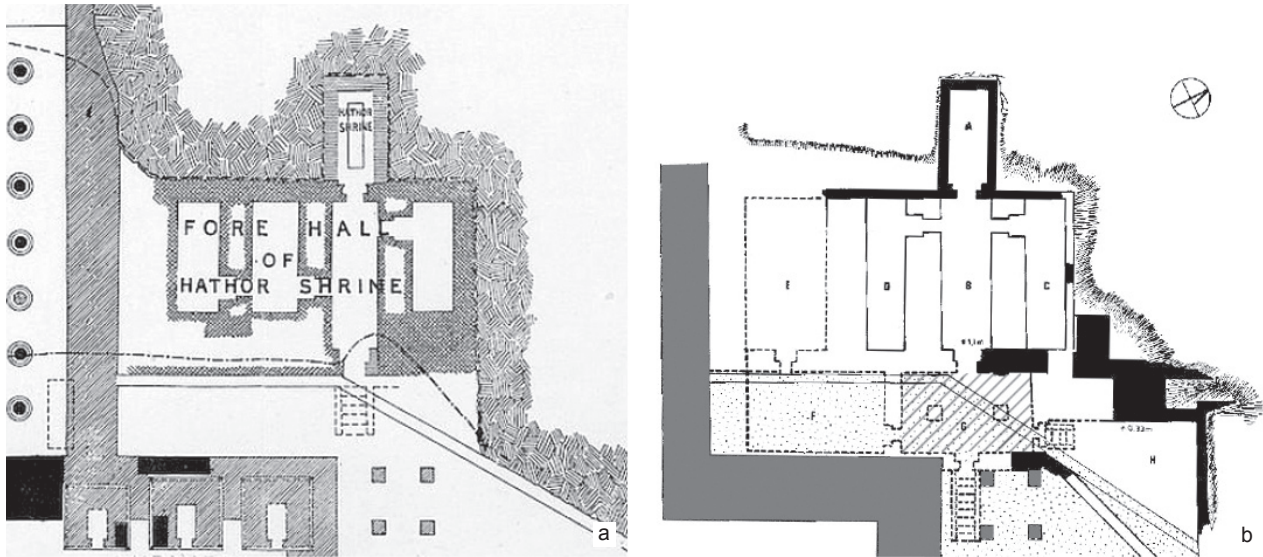
Do czasu, kiedy świątynia Dżeser achet pozostawała nieodkryta, kaplicę Hathor traktowano jako aneks Totmesa III do świątyni Mentuhotepa II [3]. W trakcie wykopalisk Egypt Exploration Fund w obrębie świątyni Mentuhotepa II, oprócz elementów pochodzących z tej świątyni, znaleziono również bloki ze świątyni Totmesa III. Odkryto szesnastoboczne cylindry kolumn oraz sporych rozmiarów architrawy z kartuszami Totmesa III. Znaleziono bloki pochodzący z sali hypostylowej na górnym tarasie świątyni Dżeser achet, jednak zostały zinterpretowane jako pozostałości kaplicy Hathor [2]. Odkrywczy musieli zdawać sobie sprawę ze złożoności problematyki, z jaką się zetknęli, odkrywając również zabytki z czasów ramessydzkich, dlatego cały materiał niebędący przedmiotem badań nad świątynią Mentuhotepa II zabezpieczono do późniejszego opracowania. Wśród zdeponowanych fragmentów znajdowały się również te pochodzące z kapiteli hathoryckich.

Dla interpretacji i dalszych badań nad kaplicą Hathor przełomowe znaczenie miało odkrycie świątyni Totmesa III przez prof. Kazimierza Michałowskiego w 1962 r. W tamtym czasie prof. Michałowski był dyrektorem Polskiej Stacji Archeologii Śródziemnomorskiej w Kairze oraz nadzorował wiele prac wykopaliskowych, w tym w Deir el-Bahari. W latach 1962–1967 przeprowadzone (częściowo pod kierownictwem prof. Jadwigi Lipińskiej) wykopaliska odsłoniły pozostałe części świątyni. Wówczas stało się jasne, iż kaplica Hathor nie jest jedynie aneksem Totmesa III do świątyni Mentuhotepa II, lecz stanowi część programu funkcjonalnego nowo odkrytej, osobnej świątyni. Cały zabezpieczony blisko 50 lat wcześniej materiał został wreszcie zanalizowany i zinterpretowany w trakcie badań nad ikonografią i architekturą świątyni. Przewodniczyła im prof. Jadwiga Lipińska [4]. Kapitele hathoryckie, z których pochodziły zachowane fragmenty, musiały znajdować się w sali hypostylowej, zlokalizowanej przez prof. Lipińską w przestrzeni pomiędzy końcem kolumnady świątyni Mentuhotepa II oraz zachowanym wejściem do kaplicy Hathor. W miejscu tym, po północnej stronie od wejścia do kaplicy, widoczne jest mniej więcej metrowej szerokości wysunięcie przed lico ściany, które prof. Lipińska odczytała jako podstawę bazy pilastra. Wcześniejsze plany tego obszaru, skupiające się głównie na przedstawieniu architektury świątyni Mentuhotepa II, pomijają istnienie wielu śladów związanych z architekturą młodszej kaplicy Hathor [5]. Dotyczy to również dwóch bloków fundamentowych przy zakończeniu północnej kolumnady świątyni Mentuhotepa II od strony zachodniej. Bloki te leżą na liniach narysów z czasów XVIII dynastii i zostały określone przez prof. Lipińską jako fundamenty wschodniej ściany

was not protected. Such a valuable find could not be left *in situ* when the expedition was not there. The sandstone statue of the goddess Hathor with the king covered with polychrome and partly with gold was exhibited in the original context of walls covered with reliefs. Today, it can be admired at the permanent exhibition at the Egyptian Museum in Cairo.

Before Djoser-akhet temple was discovered the Hathor Shrine had been considered to be an annex of Tuthmosis III to the temple of Mentuhotep II [3]. During the excavations by the Egypt Exploration Fund in the temple of Mentuhotep II, apart from the elements from that temple, the blocks from the temple of Tuthmosis III were also found, including column drums with sixteen sides and quite large architraves with cartouches of Tuthmosis III. The blocks came from the hypostyle hall on the upper terrace of Djoser-akhet temple, however, they were identified as the remains from of the Hathor Shrine [2]. The excavators must have been aware of the complexity of their discovery when they also found some monuments from the Ramesside times and that is why all material which was not subject of their study of the temple of Mentuhotep II was secured for further research. The fragments which were secured included also those from the Hathoric capitals.

The discovery of the temple of Tuthmosis III by Professor Kazimierz Michałowski in 1962 was a real breakthrough for the interpretation and further research on the Hathor Shrine. At that time, Professor Michałowski was director of the Polish Center of Mediterranean Archeology in Cairo and he supervised many of excavation works, including those conducted at Deir el-Bahari. The excavations which were conducted in 1962–1967 (partly under the direction of Professor Jadwiga Lipińska) uncovered the remaining parts of the temple. It became clear then that the Hathor Shrine is not just an annex of Tuthmosis III to the temple of Mentuhotep II but it is part of the functional program of the newly discovered, separate temple. All material secured almost 50 years earlier was finally analyzed and interpreted during the studies on iconography and architecture of the temple which were directed by Professor Jadwiga Lipińska [4]. The Hathoric capitals, from which the original fragments came, must have been in the hypostyle hall located by Professor Lipińska in the space between the end of the colonnade of the temple of Mentuhotep II and the original entrance to the Hathor Shrine. In that place, on the north side of the entrance to the shrine, there is a projection, about one meter wide, beyond the face of the wall which Professor Lipińska interpreted as a pilaster base. The earlier plans of that area, focusing mainly on the architecture of the temple of Mentuhotep II, ignore the existence of many elements connected with the architecture of the younger Hathor Shrine [5]. This also regards two foundation blocks at the end of the north colonnade of the temple of Mentuhotep II from the west side. Those blocks lie on the contour lines from the times of the Eighteenth Dynasty and they were considered by Professor Lipińska to be the foundation of the east wall of the hypostyle hall of the Hathor Shrine. The differences in the interpretation of the architecture

Il. 2. Plan kaplicy Hathor według: a) E. Naville'a oraz H.R. Halla z planu świątyni Mentuhotepa II. Kaplica bez sali hipostylowej [5]; b) prof. Jadwigi Lipińskiej [4]. Zakreskowano salę hipostylową z pilastrami i kolumnami (podrys autora)

Fig. 2. Plan of the Hathor shrine by: a) E. Naville and H.R. Hall from their plan of Mentuhotep II temple. Shrine without hypostyle hall [5]; b) Prof. Jadwiga Lipińska [4]. Crosshatched hypostyle hall with pilasters and columns (highlighted by author)

sali hipostylowej kaplicy Hathor. Różnice w interpretacji architektury tej części założenia przedstawiono na ilustracji (il. 2). Od tamtej pory kaplica Hathor przestała być postrzegana jako ostatnia faza przemian architektonicznych świątyni Mentuhotepa II [6].

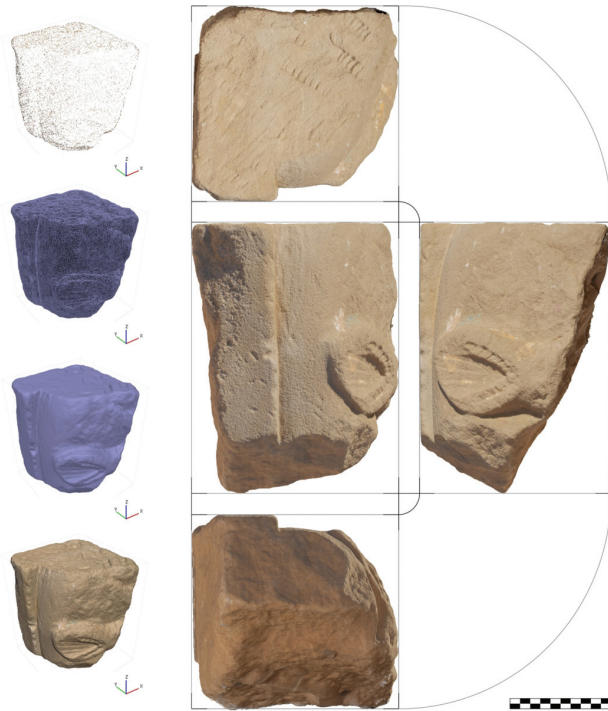
Zachowane części kapiteli hathoryckich z sali hipostylowej kaplicy nigdy nie zostały zinwentaryzowane, a jedynie w części sfotografowane i opisane w publikacji prof. Lipińskiej na temat świątyni [4]. W rozdziale poświęconym kaplicy prof. Lipińska przedstawiła swoje wnioski z badań nad wyglądem kapiteli hathoryckich. Z ustaleń tych wynika, iż relacja proporcji kapiteli ze świątyni Totmesa III do tych ze świątyni Hatszepsut [7] wynosi 1:1,4. Zależność ta została wyznaczona na podstawie mierzalnych i możliwych do porównania ze sobą zachowanych części kapitelu z obydwu kaplic. W trakcie działań obecnej Misji Totmesa III, które obejmują badania egiptologiczne i architektoniczne oraz prace konserwatorskie, podjęto decyzję o dokładnym zadokumentowaniu wszystkich fragmentów kapiteli i poddaniu ich wnikliwej analizie przy wykorzystaniu dzisiejszych technik multimedialnych. Do wykonania szczegółowej dokumentacji wykorzystałem technikę fotoskanowania², która umożliwia tworzenie wirtualnych, trójwymiarowych kopii obiektów w oparciu o serię odpowiednio wykonanych fotografii (il. 3). Po sporządzeniu dokumentacji możliwe było zestawienie wszystkich zeskanowanych w ten sposób fragmentów we wspólnej skali i przestrzeni programu komputerowego. Aby dokonać rekonstrukcji kapitelu na podstawie zgromadzonych kawałków, potrzebny był linearny schemat podstawowych proporcji kapitelu. W tym celu posłużyłem się analogią do proporcji kapiteli hathoryc-

of that part of the whole structure are presented in Figure 2. The Hathor Shrine was no longer considered to be the last stage of architectural changes of the temple of Mentuhotep II [6].

The original parts of the Hathoric capitals from the hypostyle hall of the shrine were never surveyed – they were only photographed and described in the publication by Professor Lipińska on the temple [4]. In the chapter on the shrine, Professor Lipińska presented her conclusions from the studies of the appearance of the Hathoric capitals. They demonstrate that the relation between the proportion of the capitals from the temple of Tuthmosis III and those from the temple of Hatshepsut [7] is 1:1.4. That relation was calculated on the basis of the original fragments of the capitals in both shrines which can be measured and compared with one another. During the operations of the current Mission of Tuthmosis III which include Egyptological and architectural studies as well as conservation works, it was decided to thoroughly document all fragments of the capitals and carefully analyze them with the use of modern multimedia techniques. I developed detailed documentation with the use of technique of photoscanning² which enabled me to make virtual, three-dimensional copies of the structures on the basis of a series of special photographs (Fig. 3). After the documentation was made, it was possible to put together all scanned fragments in the same scale and space with the use of special software. A linear setup of the basic proportions of the capital was needed to reconstruct the capital on the basis of collected pieces. For this purpose I applied the analogy to the proportions of the Hathoric capitals from the temple of Hatshepsut. The width of the

² Przy dokumentacji fragmentów kapiteli wykorzystano program *PhotoScan* firmy *Agisoft*.

² *PhotoScan* by *Agisoft* was used to develop the documentation of the fragments of the capitals.

Il. 3. Dokumentacja fragmentu nr H1/13 w technice fotoskanowania

Fig. 3. Documentation of fragment No. H1/13 in photostereography

kich ze świątyni Hatszepsut. Za szerokość rekonstruowanego pilastra przyjąłem 60 cm, według ustaleń prof. Lipińskiej. Następnym krokiem w rekonstrukcji była modyfikacja stworzonego w ten sposób schematu, poprzez umieszczanie w nim zachowanych fragmentów. Doprowadziło to do powstania swoistej, wirtualnej anastylozy. Dla jak najlepszego uchwycenia proporcji kapitelu niektóre elementy umieściłem w odbiciu lustrzanym (il. 4). Prof. Lipińska uważała, że ze względu na skromność zachowanego materiału zrekonstruowanie kapitelu jest niemożliwe, jednak dzięki dzisiejszym możliwościom multimedialnym udało się odtworzyć jego bardzo prawdopodobne proporcje. Wbrew przypuszczeniom prof. Lipińskiej o istnieniu podwójnego ureusza (analogicznie do sąsiedniej świątyni Hatszepsut) dzięki rekonstrukcji udało się udowodnić, iż naos kapitelu zawierał pojedynczy ureusz. Wynika to z wymiarów zachowanych części kapliczki naosu i z dobrze zachowanego samego ureusza. Jeśli chodzi o długość peruki bogini, nie udało się definitywnie określić miejsca jej zakończenia, gdyż nie zachował się żaden fragment, który jednoznacznie określałby to miejsce. Starając się jednak połączyć zachowane części peruki jedną krzywą, ustalono prawdopodobne miejsce zakończenia formy kapitelu. Niższe części porządku sali hypostylowej jawią się wyłącznie w jedynym zachowanym fragmencie trzonu pilastra oraz w narysach i pozostałościach bazy. Potwierdził się natomiast fakt istnienia co najmniej dwóch pilastrów (il. 5). Na ilustracji 5 można zauważyć, że niemal wszystkie elementy mają swoje miejsce i mogą występować tylko w sąsiedztwie innych, konkretnych fragmentów. W trakcie badań prof. Lipiń-

Il. 4. Rekonstrukcja kapitelu hathoryckiego pilastra na podstawie wszystkich zachowanych fragmentów

Fig. 4. Reconstruction of the Hathor capital from the pilaster based on all preserved pieces

reconstructed pilaster was assumed to be 60 cm which was calculated by Professor Lipińska. In the next stage of the reconstruction, I modified the setup developed in this way by placing the preserved fragments in it. This resulted in a special, virtual anastylosis. I placed some

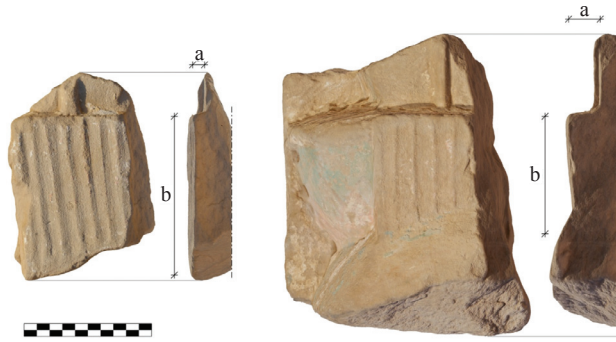

Il. 5. Zestawienie wszystkich elementów, wykazujące istnienie co najmniej dwóch pilastrów

Fig. 5. Setup of all preserved fragments showing the possibility of existence of at least two pilasters

skiej wyodrębniono trzy fragmenty interpretowane jako lewostronne krawędzie podstawy naosu [5], co także zaobserwowano w trakcie inwentaryzacji. Potwierdzono również, iż jeden z tych fragmentów istotnie różni się w proporcjach w stosunku do pozostałych dwóch. Różnice te dotyczą konkretnie wysokości i kąta nachylenia podstawy naosu, spoczywającej bezpośrednio na peruce bogini, co przedstawiono na rysunku (il. 6). Na ilustracji łatwo zauważyć, że znajdujący się po lewej stronie fragment nie pasuje do tego z prawej, ma znacznie wyższą i spłaszczoną podstawę naosu. Wyniki przeprowadzonej analizy różniących się fragmentów pokrywają się z wnioskami prof. Lipińskiej na ten temat. Występowanie przedstawionych różnic można wytłumaczyć na dwa sposoby. W sali hypostylowej mogła znajdować się jeszcze jedna para pilastrów, po przeciwnej stronie, na ścianie wschodniej lub dodatkowo na ścianach: północnej i południowej. Różniący się fragment byłby wówczas przykładem na nieregularność wykonania tego samego elementu w obrębie jednego pomieszczenia. Ostatecznie fragment ten

of the elements as if reflected in the mirror to get the best possible proportions of the capital (Fig. 4). In the opinion of Professor Lipińska it was impossible to reconstruct the capital because of too few original pieces, however, with the use of modern multimedia techniques it was possible to reconstruct its most probable proportions. Contrary to the assumptions made by Professor Lipińska that the naos of the capital had a double ureaus (just like in the nearby temple of Hatshepsut), it was possible to prove with the use of the reconstruction that it had a single ureaus. This results from the dimensions of the original parts of the shrine, the naos and the well preserved ureaus itself. As regards the length of the goddess wig, it was not possible to definitively determine the place where it ended as there is no one original fragment which would unequivocally indicate that place. However, with an effort to connect the preserved pieces of the wig with one line, the probable place where the form of the capital ended was determined. The lower parts of the order in the hypostyle hall are visible only in the only original fragment

Il. 6. Porównanie dwóch fragmentów z podstawy naosu o znacznych różnicach w proporcji.

Po stronie lewej element niepasujący do reszty tego typu, reprezentowanych przez element po prawej

Fig. 6. Comparison of two fragments from the base of naos with significant disproportion.

The piece on the left does not fit the rest of this type represented by the element on the right

może pochodzić z kapitelu kolumny, a nie pilastra, co czyniłoby go jedynym dowodem na istnienie kolumn w sali hypostylowej. W przeciwieństwie do kaplicy Hathor świątyni Hatszepsut [8], gdzie nie brakowało miejsca na wiele rzędów kolumn, w kaplicy Hathor Totmesa III mogły stać co najwyżej dwie kolumny. Według prof. Lipińskiej to właśnie niewielkie rozmiary sali hypostylowej mogły być powodem pojawienia się większej liczby pilastrów, które imitowałyby dodatkowe rzędy kolumn. Ze względu jednak na niewielką ilość zachowanego materiału, kwestia ta pozostanie bez jednoznacznej odpowiedzi.

of the shaft of the pilaster and in the contour lines as well as in the remains of the base. The existence of at least two pilasters was confirmed (Fig. 5). Figure 5 shows that almost all elements have their specific places and they fit only other specific fragments. During the studies conducted by Professor Lipińska, three fragments were interpreted as the left-side edges of the naos base [5], which was also observed during the survey. It was also confirmed that one of those fragments materially differs in proportions from the other two. These differences regard specific heights and the angle of inclination of the naos base placed directly on the goddess wig, which is presented in Figure 6. It is clearly seen that the fragment on the left does not fit the one on the right; it has a much taller and flatter naos base. The results of the conducted analysis of different fragments are consistent with Professor Lipińska's conclusions in that respect. Those differences can be explained in two ways. In the hypostyle hall there might have been one more pair of pilasters on the opposite side, on the east wall or additionally on the north and south walls. The fragment which is different is then an example of the irregularity of the same element in one room. This fragment might also come from the capital of a column and not a pilaster, which would make it the only evidence of the existence of columns in the hypostyle hall. Unlike the Hathor Shrine at the temple of Hatshepsut [8], where there is enough room for many rows of columns, the Hathor Shrine at the temple of Tuthmosis III could have two columns at the most. According to Professor Lipińska it is because of the small size of the hypostyle hall that there might have been more pilasters which would imitate additional rows of columns. However, due to the small amount of preserved material, there is still no definitive explanation to this question.

Translated by
Tadeusz Szalamacha

Bibliografia/References

- [1] Naville E., Hall H.R., *Archaeological report 1904–1905*, Egypt Exploration Fund, London 1905.
- [2] Naville E., Hall H.R., *Archaeological report 1905–1906*, Egypt Exploration Fund, London 1906.
- [3] Naville E., *The XIth Dynasty Temple Deir el-Bahari*, part 1, chap. 6: *The Hathor shrine*, Egypt Exploration Fund, London 1907.
- [4] Lipińska J., *Deir el-Bahari*, t. 2: *The Temple of Tuthmosis III. Architecture*, PWN, Warszawa 1977.
- [5] Naville E., Hall H.R., *Archaeological report 1906–1907*, Egypt Exploration Fund, London 1907.
- [6] Arnold D., *The Temple of Mentuhotep at Deir el-Bahari*, The Metropolitan Museum of Art, New York 1979.
- [7] Naville E., *The shrine of Hathor and the southern hall of offerings*, Egypt Exploration Fund, London 1901.
- [8] Karkowski J., *Polish archaeology in the mediterranean IV Reports 1992, The Hatshepsut temple at Deir El-Bahari, season 1992*, Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej, Warszawa 1993.

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest kapitelom hathoryckim pochodzącym z kaplicy Hathor świątyni Dżeser achet wzniesionej przez Totmesa III w Deir el-Bahari. Fragmenty kapiteli hathoryckich zostały odkryte przez E. Naville'a oraz H.R. Halla w obrębie świątyni Mentuhotepa II w latach 1903–1907 w trakcie amerykańskiej ekspedycji Egypt Exploration Fund. Właściwa interpretacja odnalezionych fragmentów kapiteli była możliwa dopiero po odkryciu świątyni Totmesa III przez prof. Kazimierza Michałowskiego w 1962 r. oraz po wykopaliskach w latach 1962–1967 pod częściowym kierownictwem prof. Jadwigi Lipińskiej. Trwająca obecnie misja Totmesa III pod kierownictwem dr Moniki Dolińskiej swoim zakresem obejmuje badania egiptologiczne, architektoniczne oraz prace konserwatorskie. Ponieważ zachowane fragmenty kapiteli hathoryckich nigdy nie zostały zinwentaryzowane, w trakcie prac podjęto decyzję o przeprowadzeniu ich szczegółowej dokumentacji. Do tego celu

wykorzystano technikę fotoskanowania, która pozwala na tworzenie wirtualnych, trójwymiarowych kopii obiektów w oparciu o serię odpowiednio wykonanych fotografii. Pozwoliło to na stworzenie swoistej, wirtualnej anastylozy. W rekonstrukcji wykorzystano dotychczasowe ustalenia prof. Lipińskiej na temat proporcji kapitelu. Stworzona rekonstrukcja przedstawia bardzo prawdopodobne proporcje kapiteli hathoryckich z kaplicy. W trakcie przeprowadzonej dokumentacji potwierdzono i w niniejszym artykule zobrazowano pewne fakty na temat architektury kaplicy, które przez prof. Lipińską są jedynie opisane w publikacji na temat świątyni Totmesa III.

Słowa kluczowe: kapitel hathorycki, architektura Nowego Państwa starożytnego Egiptu, Deir el-Bahari, Totmes III

Abstract

The article is about Hathor capitals from the Hathor shrine in the temple Djoser-akhet of Tuthmosis III at Deir el-Bahari. Fragments of Hathor capitals were discovered by E. Naville and H.R. Hall during excavations at the temple of Mentuhotep II in the years 1903 to 1907 by the American expedition Egypt Exploration Fund. The correct interpretation of the found fragments of capitals was possible only after the discovery of the temple of Tuthmosis III by professor Kazimierz Michałowski in 1962 and after later excavations in 1962–1967 under the partial supervision of professor Jadwiga Lipińska. Scope of the present mission of Tuthmosis III, under the direction of Monika Dolińska, Ph.D., covers Egyptological and architectural studies with conservation work. Preserved fragments of Hathor capitals have never been inventoried, during work it was decided to create detailed documentation of the preserved fragments of Hathor capitals by using photoscanning technique. It allows creating virtual, three-dimensional copies of objects based on a series of photos. Thanks to that, a kind of virtual anastylosis was created. In the reconstruction findings of professor Lipińska about the proportion of the capitol were used. The developed reconstruction shows very probable proportions of Hathor capitals from the chapel. Results of created documentation confirmed some facts about the architecture of the shrine, which prof. Lipińska mentioned in her publications about the temple of Tuthmosis III. This article has illustrated some facts exemplified by the prepared documentation.

Key words: Hathor capital, New Kingdom architecture in Ancient Egypt, Deir el-Bahari, Tuthmosis III